
Professionele vertalers as woordeboekgebruikers*

M.F. Crafford (*riacrafford@adept.co.za*) en Ilse Feinauer (*aef@sun.ac.za*),
Departement Afrikaans en Nederlands, Universiteit van Stellenbosch,
Stellenbosch, Republiek van Suid-Afrika

Opsomming: 'n Ondersoek na die eienskappe en werkswyse van professionele vertalers en die kenmerke van die vertaalproses toon dat professionele vertalers spesifieke leksikografiese behoeftes het wat nie volledig deur tradisionele tweetalige woordeboeke bevredig kan word nie. Die probleme of behoeftes wat by die professionele vertaling van T2 > T1-tekste kan ontstaan en deur die leksikografiese data in 'n vertaalwoordeboek opgelos of bevredig kan word, word ondersoek. Die begrippe *tweetalige woordeboek*, *vertalende woordeboek* en *vertaalwoordeboek* word bespreek. Op grond van die werklike doel en funksies van 'n vertaalwoordeboek word oorwegings uitgelig wat by die produksie van 'n vertaalwoordeboek in ag geneem moet word.

Slutelwoorde: VERTAALPROSES, VERTAALVERMOË, VERTAALWOORDEBOEK, TWEETALIGHEID, TWEETALIGE LEKSIKOGRAFIE, VERTAALEKWIVALENTE, VERTALENDE WOORDEBOEK, WOORDEBOEKFUNKSIES, TEKSPRODUKSIE, TEKSRESEPSIE

Abstract: Professional translators as dictionary users. An examination of the characteristics and procedures of professional translators and the characteristics of the translation process indicate that professional translators have specific lexicographic needs that traditional bilingual dictionaries do not completely satisfy. Problems or needs that may arise during the professional translation of T2 > T1 texts and may be solved or satisfied by lexicographic data in a translation dictionary are examined. The concepts *bilingual dictionary*, *translating dictionary* and *translation dictionary* are discussed. On the basis of the real purpose and functions of a translation dictionary, considerations that are singled out need to be considered in the production of a translation dictionary.

Keywords: TRANSLATION PROCESS, TRANSLATION COMPETENCE, TRANSLATION SKILLS, TRANSLATION DICTIONARY, BILINGUAL LEXICOGRAPHY, BILINGUALISM, TRANSLATION EQUIVALENTS, LEXICOGRAPHIC FUNCTIONS, TEXT PRODUCTION, TEXT RECEPTION

1. Inleiding

Vertalers het dikwels ambivalente gevoelens oor tweetalige woordeboeke. Enersyds beskou hulle dit as 'n onontbeerlike hulpmiddel, en andersyds kry

* Hierdie artikel is gebaseer op 'n M.Phil.-skripsie *Vertalers en hul bronne: Die behoefte aan 'n vertaalwoordeboek met Engels en Afrikaans as behandelde taalpaar* wat in 2005 onder leiding van prof. A.E. Feinauer aan die Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch, Republiek van Suid-Afrika, voltooi is.

hulle in die praktyk soms min praktiese nut daaruit — hul tweetalige woordeboek bied óf geen hulp nie óf slegs gebrekkige leiding. Daar is selfs vertalers wat beweer dat hulle 'n tweetalige woordeboek so ver moontlik vermy (Roberts 1990: 74).

In hierdie artikel word die probleem aan die hand van vroeë soos die volgende ondersoek: Hoekom is tweetalige woordeboeke nie vir professionele vertalers 'n voldoende hulpmiddel nie? Hoe verskil 'n tweetalige woordeboek, 'n vertalende woordeboek en 'n vertaalwoordeboek? Watter vereistes stel professionele vertalers aan 'n vertaalwoordeboek? Hoe kan tweetalige woordeboeke aangepas word om vir vertalers 'n beter hulpmiddel te wees?

2. Die werklike doel van 'n woordeboek

Woordeboeke het oorspronklik in antwoord op die praktiese behoeftes van bepaalde gebruikers ontstaan. Wiegand (1988; vgl. Tarp 2000: 193, en Bergenholtz en Tarp 2003: 179) bring in hierdie verband die gedagte van die "werklike doel" van 'n leksikografiese naslaanwerk ter sprake, wanneer hy na leksikografiese naslaanwerke verwys as gebruiksprodukte wat vir 'n spesifieke doel geproduseer word. Die werklike doel van 'n leksikografiese naslaanwerk is volgens hom dat die gebruiker dit kan benut om inligting te onttrek uit die leksikografiese data wat die betrokke werk op 'n bepaalde naslaangebied verskaf.

Tarp (2000: 193) stem saam dat dit 'n akkurate beskrywing van die werklike doel van 'n woordeboek is, maar meen dié definisie is baie algemeen. Indien woordeboeke erken word as gebruiksprodukte wat saamgestel word om in die besondere behoeftes van bepaalde gebruikers te voorsien, is dit noodsaaklik om telkens die lede van 'n bepaalde gebruikersgroep se eienskappe en behoeftes te ontleed ten einde die leksikografiese funksies van die betrokke leksikografiese naslaanwerk te bepaal (Tarp 2000: 196).

Die leksikograaf se eerste taak is dus om 'n profiel van die beoogde gebruikersgroep en 'n tipologie van beoogde gebruikersituasies saam te stel en dan vas te stel waar probleme of behoeftes kan ontstaan wat deur die leksikografiese data in 'n woordeboek opgelos of bevredig kan word. Op grond hiervan kan die funksies en werklike doel van die beoogde woordeboek dan bepaal word (Bergenholtz en Tarp 2003: 173).

3. Vertalers as woordeboekgebruikers

Dis belangrik om helderheid te verkry oor wie met "vertalers" bedoel word en wat "vertaling" behels, sodat vasgestel kan word watter vertaalprobleme in die vertaalproses kan ontstaan en hoe die woordeboek moet lyk wat die vertaler kan help om sodanige probleme op te los. Die vertaling wat 'n professionele vertaler doen, verskil van ander aktiwiteite waarna in die metaleksikografie as "vertaling" verwys word. Dit verskil byvoorbeeld van die vertaling wat die leksikograaf tradisioneel doen by die saamstel van 'n tweetalige woordeboek, of

van die vertaling wat as 'n oefening in die taalklas gedoen word, of van die vertaling wat die toeris met behulp van 'n fraseboek in 'n vreemde land doen.

Vir die doeleindes van hierdie bespreking word professionele Afrikaanssprekende vertalers van nieliterêre tekste uit Engels in Afrikaans ($T2 > T1$) as die primêre gebruikersgroep geneem. Die gebruikersituasie wat ondersoek word, het betrekking op die proses wanneer 'n bronteks uit Engels ($T2$) in Afrikaans ($T1$) vertaal word.

Moontlike sekondêre gebruikers is ervare professionele vertalers wat literêre tekste uit Engels in Afrikaans ($T2 > T1$) vertaal; onervare professionele vertalers (minder as drie jaar in die praktyk) wat literêre en nieliterêre tekste uit Engels in Afrikaans ($T2 > T1$) vertaal; en semiprofessionele vertalers wat literêre of nieliterêre tekste uit Engels in Afrikaans ($T2 > T1$) vertaal.

Die vertaling van literêre tekste word as 'n potensiele gebruikersituasie bygevoeg, omdat literêre en nieliterêre vertaling nie noodwendig in die praktyk van mekaar geskei word nie. Nieliterêre tekste (veral reklametekste en joernalistieke tekste) stel dikwels aan die skeppende vermoëns van vertalers dieselfde eise as literêre tekste.

Onervare en semiprofessionele vertalers kan beskryf word as vertalers wat nog deur 'n steil leerkurwe vorder. Die vertaler staan byvoorbeeld aan die begin van sy of haar loopbaan of is 'n student in vertaling en ontvang intensiewe opleiding vir die vertaalberoep, hetsy aan 'n opleidingsinstansie of deur middel van indiensopleiding.

3.1 Die profiel van 'n vertaler

Volgens Neubert (2000: 6) vorm die volgende vyf vermoëns die parameters van vertaalvermoë of vertalingsbevoegdheid: taalvermoë, teksvermoë, vakvermoë, kultuurvermoë en oordragvermoë. Hierby kan probleemoplossingsvermoë as die sesde vermoë genoem word waarvoor die professionele vertaler beskik.

3.1.1 Taalvermoë

Die professionele vertaler het naastenby volmaakte beheer oor die grammatika en woordeskat van sowel die brontaal ($T2$) as die doeltaal ($T1$) (Neubert 2000: 7). Ofskoon dit op sigself nie waarborg dat iemand ook 'n bedrewe vertaler sal wees nie, is volkome tweetaligheid¹ 'n voorvereiste vir vertalingsbevoegdheid.

In haar ondersoek na die verband tussen tweetaligheid en vertaalvermoë konsentreer Presas (2000: 21) op twee sake: (a) watter vaardighede die tweetalige persoon in elk van sy/haar twee tale bemeester en (b) wat die kognitiewe effek van hierdie leerproses is (hoe die struktuur van die tweetalige geheue lyk en wat die twee eienskappe behels wat met tweetalige taalgebruik geassosieer word, te wete taalverwarring en kodewisseling).

Eerstens word algemeen aanvaar dat tweetalige taalgebruikers twee tale verstaan en hulle in twee tale kan uitdruk. Dit beteken resepsie én produksie is

ter sprake — by vertaling spesifiek teksresepsie en teksproduksie. Die vaardighede wat by direkte vertaling ($T2 > T1$) betrokke is, is teksresepsie in T2 en teksproduksie in T1.

Tweedens stel Presas ondersoek in na die kognitiewe meganismes wat vertaling onderlê. Beskik die tweetalige persoon oor 'n onafhanklike taalgeheue vir elk van sy/haar twee tale, of 'n interafhanklike taalgeheue? Dit gaan dus oor "the relationship between the linguistic signs of each one of the languages and the mental representations which the speaker associates with these signs" (Presas 2000: 22).

Volgens Presas toon psigolinguistiese navorsing dat die aktivering van gedagtebeelde ("mental images") en taalgeheue 'n wesenlike komponent van die resepsie en produksie van taal is. Hieruit volg dat die tipe tweetalige taalgeheue wat die vertaler openbaar, noodwendig tydens vertaling 'n bepaalde invloed op die proses van teksresepsie en teksproduksie sal hê. Presas verdeel vertalers in vier tipes na gelang van hul tweetalige taalgeheue en die resepsie-produksie-proseses wat hulle op grond daarvan volg:

- Vertalers met 'n *assosiatiewe* werkswyse verbind die leksikale elemente of tekseienskappe van die een taal met leksikale elemente of tekseienskappe van die ander taal.
- Vertalers met 'n *bykomstige* of *ondergeskikte* werkswyse heg gedagte-inhoud aan net een van die twee tale.
- Vertalers met 'n *gemengde* werkswyse assosieer leksikale elemente van een taal met 'n enkele repertorium van gedagte-inhoud, waaruit hulle ook assosiasies met leksikale elemente van die ander taal haal.
- Vertalers met 'n *gekoördineerde* werkswyse assosieer die leksikale elemente van hul eerste taal met 'n eie repertorium van gedagtebeelde en assosieer die spesifieke gedagte-inhoud van dié eerste repertorium met spesifieke gedagte-inhoud van 'n tweede repertorium, wat dan weer met leksikale items van die tweede taal in verband gebring word.

Presas (2000: 25) meen dis moontlik dat enige vertaler die eienskappe van meer as een van die vier tipes vertoon, of dat vertalers in verskillende stadiums van opleiding die dominante kenmerke van 'n bepaalde tipe sal vertoon. Sy reken egter dat 'n gekoördineerde werkswyse die ideale vertalingsbevoegdheid verteenwoordig.

Taalverwarring ("interference") en kodewisseling ("code-switching") is twee eienskappe wat met tweetaligheid geassosieer word. Hoewel die professionele vertaler nie in dieselfde mate as onervare vertalers aan die tussentrede van T1 by die resepsie van T2 onderhewig is nie — dis waarskynlik wat die verskynsel van vals vriende onderlê — kom taalverwarring voor wanneer onder-na-bo-prosessering tydens die resepsieproses nie voltooi word deur vol-

doende bo-na-onderprosessering nie (Presas 2000: 25). Tweedens oefen die T2-bronteks dikwels by die produksie van T1 'n "hipnotiese mag" oor die vertaler uit wat volgens Presas waarskynlik te wyte is aan "the prevalence of mechanisms of the associative type at the lexical level, which preclude the relevant stage of mental content analysis". 'n Moontlike oplossing vir beide tipes taalverwarring is dat vertalers die resepsie-produksie-meganismes van die gekoördineerde vertaler moet verwerf (Presas 2000: 26) — 'n proses wat klaarblyklik bevorder kan word as eentalige verklarende woordeboeke plaas van tweetalige woordeboeke tydens taalverwerwing of tydens die resepsieproses in vertaling (sien par. 5.1) gebruik word.

Kodewisseling is die verskynsel van gemengde taalgebruik by tweetalige persone. Waar taalverwarring egter onwillekeurig en skynbaar onbewus voorkom, is dit met kodewisseling nie die geval nie. Volgens Presas (2000: 26-27) is kodewisseling 'n meganisme wat die oordraghandeling onderlê. Die professionele vertaler gebruik die twee tale wat betrokke is *bewustelik* en *afwisselend*, maar wend verskillende vaardighede aan: "he or she receives in one language and produces in another". Presas meen die verwerwing van vertalingsbevoegdheid berus op 'n heroriëntasie van taalvermoë: van tweetalige bedrewenheid vorder die bekwame en ervare vertaler na tussentalige bedrewenheid.

3.1.2 Teksvermoë

Die professionele vertaler se linguïstiese besluite is ten nouste met die kommunikatiewe funksie van 'n teks verweef. Tekste vervul 'n bepaalde funksie in 'n kommunikatiewe situasie en hul kommunikatiewe sukses hang van die geslaagdheid van hul tekstuele samestelling en samehang af. Schäffner (2000: 146) omskryf tekstuele vermoë as kennis van die reëlmatigheid en konvensies van tekste, genres en tekstipes. Neubert (2000: 8) verduidelik dat woorde en (linguïstiese) strukture na gelang van die tekswêreld waarvan hulle deel is, patrone vorm en dat vertalers die normatiewe gebruik van sisteemelemente op verskillende terreine van diskoers probeer internaliseer. Naas die linguïstiese eise van 'n vertaalopdrag let hulle ook op die eise wat tekstuele eienskappe stel.

Die professionele vertaler wat vir die eerste keer met 'n bepaalde tekstipe of genre te doen kry, sal parallelle tekste² raadpleeg om reëlmatige eienskappe en konvensies te identifiseer en na te volg. In akademiese tekste word ander outeurs se menings en bevindinge byvoorbeeld aangehaal en word konvensionele uitdrukkings gebruik soos (*the author*) *relates (this) to (that), distinguishes between, argues that, looks at, illustrates, considers, outlines, highlights, offers, presents* en so meer. Die leksikograaf wat 'n woordeboek vir vertalers wil opstel, behoort korpusse van verskillende soorte tekste en genres (akademiese tekste, getuigskrifte, kleinadvertensies, weerberigte, resepte, gebruikshandleidings, ens.) te ontleed ten einde te bepaal watter reëlmatighede en konvensies daarin voorkom wat leksikografies bewerk en in 'n vertaalwoordeboek opgeneem kan word.

3.1.3 Vakvermoë

Professionele vertalers se ervaring maak dit vir hulle moontlik om die rol van vakspesialiste te speel — hulle stel hulle in die plek van dokters, regsliu, aptekers of versekeringsagente en beheer die vaktaal asof hulle self in die praktyk staan (Robinson 1997: 148). Sommige vertalers spesialiseer in 'n bepaalde vakrigting, sodat hul vakkennis en beheer oor vakterme naderhand baie na is aan dié van die werklike vakkundiges op daardie terrein. Nogtans hoef hulle nie self alles te weet om steeds 'n goeie vertaling te kan voortbring nie, solank hulle weet waar om te gaan soek.

Die navrae wat praktiserende vertalers daagliks aan kollegas rig deur middel van ZaLang, 'n elektroniese gespreksgroep vir taalpraktisyns in Suid-Afrika, handel merendeels oor terminologie. Robinson (1997: 146) bevestig dat dit een van die belangrikste aspekte van 'n vertaler se taak is om gespesialiseerde woordeskat te hanteer. Kennis op alle terreine neem egter so vinnig toe dat 'n gedrukte woordeboek reeds onvolledig is wanneer dit verskyn. Professionele vertalers bou hul eie woordelyste van spesialisterme op, maak kontak-besonderhede bymekaar van vakkundiges en organisasies waar hulle hulp kan vra en weet hoe om parallelle tekste te raadpleeg ten einde styl, register en terminologiegebruik na te gaan.

Die moontlikheid van leksikografiese steun in dié verband verdien oorweging. 'n Vertaalwoordeboek kan moontlik die name van vakkundige verenigings en belangrike adresse of inligting oor elektroniese hulpbronne in die agterteksteafdeling insluit.

3.1.4 Kultuurvermoë

Engelse brontekste kan hul oorsprong in verskeie Engelssprekende lande hê — by die gebruik van korpusse vir lemmas moet die leksikograaf dit in ag neem. Nie alleen Suid-Afrikaanse Engelse tekste nie, maar byvoorbeeld ook Britse en Amerikaanse tekste moet gebruik word. Waar nodig moet geografiese etikette die sfeer van gebruik en moontlike betekenisverskille in die gebruik van 'n woord aandui. In Britse Engels kan 'n *instructor* byvoorbeeld omskryf word as "someone who teaches a skill such as driving or skiing", maar in Amerikaanse Engels word die woord ook gebruik om na "a schoolteacher or to a low-ranking university teacher" te verwys (Sinclair et al. 1997, s.v. *instructor*). Voorts kan die verskil tussen Britse, Amerikaanse en metrieke mate en gewigte, of tussen grade Fahrenheit en Celcius, met behulp van omrekeningstabelle in die agterteksteafdeling gegee word.

3.1.5 Probleemoplossingsvermoë

Professionele vertalers volg bepaalde strategieë ten einde vertaalprobleme op te los — sien in dié verband byvoorbeeld Chesterman (2000: 82), Newmark

(1988: 81-91), Shreve et al. (1993: 25), en Vinay en Darbelnet (1958/1995: 84-93). Probleemoplossing en kreatiewe denke loop hand aan hand. Kreatiewe denke behels onder meer die vermoë om vrylik soveel potensiële oplossings moontlik te genereer, hulle daarna te evalueer en die beste te kies. 'n Vertaalwoordeboek moet só saamgestel word dat dit die kreatiwiteit van die vertaler stimuleer en nie beperk nie.

3.1.6 Oordragvermoë

Vertalers se oordragvermoë sluit al die tegnieke, vaardighede en strategieë in wat hulle aanwend om 'n brontaaltekst so vinnig en doeltreffend moontlik in 'n funksionele doeltaaltekst oor te sit wat aan die vereistes van die vertaalopdrag sal voldoen. Dit betrek en integreer al hul ander vermoëns om tot 'n keuse tussen alternatiewe segswyses te lei. Soos Neubert (2000: 11) dit stel: "The actual transfer is the translator's decision. It results from selection."

4. Die algemene kenmerke van die vertaalproses

Om die spesifieke omstandighede te identifiseer waaronder 'n woordeboek aan professionele vertalers bystand kan verleen, is dit nodig om ook kortliks na die eienskappe van die vertaalproses te kyk.

Volgens Neubert en Shreve (1992: 43) behels die proses van vertaling "the activation of [translation] competence in a translation situation" — met ander woorde die aktivering van die vermoëns wat hierbo beskryf is. Die proses het die doeltelk as resultaat. Vertaling is teksproduksie. Tekste word geproduseer met die oogmerk om te kommunikeer en is dus bedoel om verstaan te word. Neubert en Shreve (1992: 46) noem produksie en resepsie die twee pole van die vertaalproses.

Die vertaalproses raak by ervare beroepslui taamlik outomaties en so te sê geroetineerd, maar selfs tegniese tekste wyk van algemeenhede en vaste patrone af en toets dan die kreatiwiteit van die vertaler. Daarom beskryf Kussmaul (1995: 40) die vertaalproses aan die hand van 'n kreatiwiteitsmodel, wat uit die volgende elemente of fases bestaan: (a) voorbereiding, (b) inkubasie, (c) verheldering en (d) evaluering. Dis belangrik om daarop te let dat hoewel die elemente hier onderskei word, hulle dikwels afwissel of ineenvloei en dit nie moontlik is om aan te dui waar die een fase ophou en 'n ander begin nie.³

In die voorbereidende fase ontleed die vertaler die brontekst en stel vas wat die doel van die doeltaal is. Moontlike begripsprobleme (resepsie) word opgelos deur kennis in te win en moontlike oplossings vir die probleme (produksie) word hier reeds bedink. Vir die tweede fase, inkubasie, is divergente denke nodig. Hoewel steeds deel van resepsie, is dit terselfdertyd ook reeds produksie. Die probleme is geïdentifiseer en oplossings word gegenereer: 'n klassieke kreatiewe proses. Divergente denke en 'n vlot gedagtevloei ("fluency") is noodsaaklik vir die kreatiewe denkproses en dus vir kreatiwiteit tydens

vertaling. In die protokolle wat Kussmaul (1995) beskryf, manifesteer 'n vlot gedagtevloei byvoorbeeld in die genereer van soveel moontlik alternatiewe segswyses ten einde die fase van verheldering te bereik, wanneer 'n moontlike oplossing hom voordoen. "The ability to find synonyms or semantically related words for a given expression seems to be a basic requirement for creative translation" (Kussmaul 1995: 51). Laastens evalueer die vertaler voortdurend moontlike oplossings ten einde vas te stel watter vir 'n bepaalde konteks toepaslik is.

In die beskrywing van haar eie werkswyse sê Bornemann (1989: 102) die sinonieme wat woordeboeke bied, wys vir vertalers dikwels bloot 'n algemene rigting aan: "Offered two synonyms, we will sometimes hit by association upon a third possibility, one which is not to be found in dictionaries yet, or at all, *in this context*" (beklemtoneing in die oorspronklike). Dis belangriker om die hele konteks indringend te bestudeer as om pasklaar vertaalekwivalente in woordeboeke te wil soek, soos onervare vertalers geneig is om te doen (Jensen en Jakobsen 2000: 113). Vir ervare vertalers stimuleer woordeboeke eerder die vertalingsproses: "The isolated word, even the isolated phrase — these nudge our thought processes" (Bornemann 1989: 99).

Dis belangrik dat 'n vertaalwoordeboek die vertaler se kreatiwiteit sal prikkel plaas van inhibeer — die pasklaar ekwivalente in tweetalige woordeboeke kan wel 'n inhiberende invloed op die vertaler se kreatiwiteit hê. Kussmaul (1995: 24) meen vertalers behoort eentalige verklarende woordeboeke plaas van tweetalige woordeboeke te gebruik wanneer hulle vertaal: "If we use [bilingual dictionaries] for translation purposes, the phase of abstraction, where we detach ourselves from the wording of a text, is completely suppressed, and the possibility of finding adequate translations for specific contexts by using our own imagination are very much reduced."

Woordeboekewivalente is nie noodwendig geskikte vertaalekwivalente nie, en dikwels is die vertaalekwivalent wat 'n kreatiewe vertaler bedink om 'n skeppende oplossing vir 'n vertaalprobleem te vind, nie gepas vir opname as woordeboekewivalent nie.

5. Die leksikografiese funksies en werklike doel van 'n vertaalwoordeboek

Soos hierbo aangedui, vorm die behoeftes van die gebruiker — trouens, die hele gebruikersprofiel — die grondslag vir die vasstelling van die leksikografiese funksies van 'n woordeboek. Die leksikografiese funksies van 'n vertaalwoordeboek verteenwoordig die hulp wat die woordeboek aan professionele vertalers bied ten einde hulle in staat te stel om probleme op te los wat tydens die vertaalproses voorkom. Die woordeboekstrukture en die keuse en aanbieding van leksikografiese gegewens word op die bereiking van die betrokke funksies gerig. Gesamentlik vorm al hierdie funksies en die veld wat die woordeboek dek, die werklike doel van die betrokke woordeboek (Bergenholtz en

Tarp 2003: 176). Op grond van Tarp en Gouws (2004: 2) se formulering van die werklike doel van 'n woordeboek, kan die werklike doel van 'n vertaalwoordeboek vir professionele vertalers van Engelse tekste in Afrikaans soos volg omskryf word:

Die werklike doel van 'n vertaalwoordeboek is om professionele vertalers wat die woordeboek raadpleeg ten einde 'n probleem op te los wat ontstaan terwyl hulle 'n teks uit Engels in Afrikaans vertaal, in staat te stel om die doel waarvoor hulle die woordeboek raadpleeg, te verwesenlik. Die werklike doel van 'n vertaalwoordeboek behoort dus te wees om 'n suksesvolle konsultasieproses in die hand te werk. Die sukses van die konsultasieproses hang af van die wyse waarop die vereiste linguïstiese inligting herwin kan word.

Na aanleiding van die beskrywing van die vertaalproses deur onder meer Neubert en Shreve (1992: 48), Mossop (1998: 40) en Kussmaul (1995: 40), asook op grond van Tarp (2002: 73), kan opsommend daarna verwys word as 'n proses waartydens die resepsie, oordrag en produksie van 'n teks plaasvind. In die vertaalproses wat hier bespreek word, is die resepsie, oordrag en produksie van 'n T2 > T1-tekste ter sake. Die professionele vertaler sal 'n Engels-Afrikaans-vertaalwoordeboek dus raadpleeg ten einde:

- 'n probleem op te los wat met die resepsie van die Engelse brontekste (T2) verband hou;
- 'n probleem op te los wat met die oordrag van die Engelse brontekste (T2) na 'n Afrikaanse doeltekste (T1) verband hou; en
- 'n probleem op te los wat met die produksie van die Afrikaanse doeltekste (T1) verband hou.

Die teorie van leksikografiese funksies maak voorsiening vir 'n tweedeling van woordeboekfunksies in kommunikasiegerigte en kennisgerigte funksies (Tarp en Gouws 2004: 4, en Bergenholtz en Tarp 2003: 173-174). In die drie gebruik-situasies wat hierbo genoem is, is die kommunikasiegerigte leksikografiese funksies van die beoogde vertaalwoordeboek dat dit professionele vertalers moet help met:

- die begrip van tekste in hul tweede taal;
- die vertaling van tekste uit hul tweede taal in hul eerste taal; en
- die produksie van tekste in hul eerste taal.

Die belangrikste kennisgerigte funksies van 'n vertaalwoordeboek is dat dit, waar nodig, aan professionele vertalers die volgende inligting moet verskaf:

- kulturele inligting;
- ensiklopediese inligting; en
- taalgebruiksinligting.

In die potensiële gebruiksituasie wanneer professionele vertalers tekste uit hul tweede taal (Engels) in hul eerste taal (Afrikaans) vertaal, is die kommunikasiegerigte funksies van oorheersende belang en word vervolgens veral aandag geskenk aan die wyse waarop 'n vertaalwoordeboek in hierdie omstandighede en aan hierdie gebruikersgroep bystand kan verleen.

5.1 Probleme met die resepsie van die T2-bronteks

The nature of language is such that, in the majority of cases, words have 'blurred edges'; their meanings are, to a large extent, negotiable and are only realized in specific contexts. ... One of the most difficult tasks that a translator is constantly faced with is that, notwithstanding the 'fuzziness' inherent in a language, s/he must attempt to perceive the meanings of words and utterances very precisely in order to render them in another language. (Baker 1992: 17)

Omdat konvensionele tweetalige woordeboeke gewoonlik daarop ingestel is om vertaalekwivalente te verskaf eerder as om die betekenis van woorde en uitdrukkings te verklaar, is hulle nie vir die oplos van begrips- of resepsieprobleme ideaal nie. Ofskoon Tarp (2002: 76) meen "mother-tongue equivalents would in most cases be sufficient and constitute the best solution", verhoed die naslaan van betekenis in 'n tweetalige woordeboek dat die T2-betekenis geïnternaliseer word as deel van 'n aparte repertorium gedagtebeelde of gedagteinhoud, soos in paragraaf 3.1.1 hierbo beskryf. Wanneer vertalers 'n eentalige verklarende woordeboek gebruik wat die betekenis van 'n woord, frase, uitdrukking of idioom in die T2-brontaal uiteensit, ondersteun en bevorder dit by hulle 'n gekoördineerde taalgeheue (par. 3.1.1). Dit spoor boonop hul skeppende verbeelding aan (par. 4) wat belangrik is, want oordrag en produksie is hier reeds aan die gang. Die implikasie hiervan is dat die betekenisverklaring in 'n vertaalwoordeboek in die brontaal moet geskied.

Eentalige verklarende woordeboeke maak dikwels op sinonieme staat om betekenis oor te dra. Dit illustreer 'n neiging om 'n leksikografiese proses te volg "whereby discrete areas of meaning are isolated from language in action" (Baker en Kaplan 1994: 3). Omdat vertalers egter met kommunikatiewe werklikhede op die vlak van diskoers eerder as met abstraksies werk, behoort die leksikografiese hantering van betekenisverklaring hierdie realiteit te erken en te weerspieël. Die implikasie hiervan is dat die betekenisverklaring van elke betekenisonderskeiding van die lemma deur middel van 'n kort omskrywing of parafrase moet geskied.

Dat die betekenisverklaring deur middel van definisies of parafrases gegee word, beteken nie dat tradisionele vorme van betekenisverklaring soos sinonieme, hiponieme en antonieme nie 'n plek het nie. Intendeel, in die lig van professionele vertalers se kreatiewe vermoë is dit goed moontlik dat juis een van dié brontaalvorme hulle in staat sal stel om 'n oplossing vir 'n vertaalprobleem te vind. Hoewel dit 'n fyn beplande mikroargitektuur sal vereis, is

die implikasie hiervan vir 'n vertaalwoordeboek dat veral brontaalsinonieme — en waar toepaslik brontaalantonieme — gelys moet word.

Die gebruik van werklike tekste waarop die inligting in 'n woordeboek gegrond word, bied volgens die outeurs van COBUILD (Sinclair et al. 1991: xv) die volgende moontlikhede: "It is possible to be precise about the shape of phrases and the extent of their variation; the relative importance of different senses of a word; and the typical environment in which a word or phrase is used". Die implikasie hiervan vir 'n vertaalwoordeboek is dat (a) sowel die lemmas as die vertaalekwivalente wat in die vertaalwoordeboek opgeneem word, op 'n korpus van bron- en doeltaaltekste gegrond moet wees wat werklike taalgebruik weerspieël en (b) die ordening van die betekenisonderskeidings die gebruiksfrekwensie daarvan moet weergee.

Dis nie net enkelwoorde se betekenis waarmee die vertaler begripsprobleme kan ervaar nie, maar ook multileksikale leksikale items soos frases, idioom, spreekwoorde, vreemdetaaluitdrukkings (bv. *sine qua non* of *faux pas*) en dies meer. Omdat professionele vertalers onder tyddruk werk, is dit belangrik dat die toegangstruktuur van 'n woordeboek hulle in staat sal stel om 'n frase of uitdrukking so vinnig moontlik na te slaan. Die implikasie hiervan vir 'n vertaalwoordeboek is dat (a) die tipografie en uitleg nie slegs ruimtebesparend moet wees nie, maar naslaanspoed moet bevorder en (b) meerwoordige items waar nodig hooflemmastatus moet kry.

5.2 Probleme met die oordrag van die T2-bronteks na die T1-doeltekst

In paragraaf 3.1.6 hierbo is aangedui dat die oordrag van 'n teks daaruit bestaan dat vertalers tussen alternatiewe segswyses 'n keuse maak. Om sodanige vertaalopsie te kan uitoeven, moet hulle óf self alternatiewe genereer óf gepaste vertalings elders vind, en dan besluit watter opsie die geskikste is. Die probleme wat vertalers hier kan noop om hul vertaalwoordeboek te raadpleeg, is met ander woorde:

- 'n Gebrek aan alternatiewe segswyses of vertaalekwivalente waaruit gekies kan word.
- Bevestiging dat die opsie wat gekies word, geskik is.

Die betekenis van die woord of uitdrukking in die brontaal is miskien vir die vertaler bekend, maar hy/sy kan nie dadelik aan 'n geskikte vertaalopsie dink nie. 'n Belangrike funksie van die vertaalwoordeboek in dié geval is om vertalers in staat te stel om vertaalopsies te genereer. Dit word gedoen deurdat die betekenisverklaring, voorbeeldmateriaal en sinonieme in die brontaal gegee word ten einde die vertaler se kreatiewe vermoë aan te wakker (sien par. 4). Indien die vertaler nie self op grond van hierdie prikkel 'n geskikte opsie kan genereer nie, is 'n volgende funksie van die vertaalwoordeboek om moontlike vertaalekwivalente van die lemma te verskaf.

5.3 Probleme met die produksie van die T1-doeltekst

Die produksie van 'n doeltekst bestaan daaruit dat 'n "correct and adequate text [...] in correspondence with the text in the source language" (Tarp 2002: 75) geskep moet word. Deur vertaalopsies aan die hand te doen, kan die vertaalwoordeboek aan die vertaler bevestig dat 'n moontlike vertaling wat die vertaler self vooraf geïdentifiseer het, wel 'n gepaste vertaalopsie is.

Voorts kan 'n vertaalwoordeboek vertalers van hulp wees met die oplos van ortografiese, sintaktiese, grammatikale of pragmatiese probleme op die vlak van die woord, kollokasie, idioom of spreekwoord (Tarp 2002: 75). By die produksie van T1-tekste is die funksie van die vertaalwoordeboek dus om aan die moedertaalspreker bystand te verleen deur middel van leksikografiese items wat bogenoemde aspekte aandui. 'n Belangrike implikasie vir 'n Engels-Afrikaans-vertaalwoordeboek is dat die lemma waaronder al hierdie items geplaas word, 'n doeltaallemma behoort te wees ten einde die vertaler se soektog te vergemaklik. Op grond van hierdie oorweging is 'n tweerigtingwoordeboek waarskynlik gewens. Vir die doel van hierdie artikel word egter op die ontwikkeling van 'n eenrigtingwoordeboek gekonsentreer.

6. Die begrippe tweetalige, vertalende en vertaalwoordeboek

Uit die beskrywing hierbo van 'n woordeboek wat op die behoeftes van professionele vertalers toegespits is, is dit duidelik dat sodanige woordeboek anders sal lyk as wat die meeste tweetalige woordeboeke tradisioneel daar uitsien. Dis dus gepas om in dié stadium ondersoek in te stel na wat met die begrippe *tweetalige woordeboek*, *vertalende woordeboek* en *vertaalwoordeboek* bedoel word.

6.1 Tweetalige woordeboek

Wanneer vertalers na hul "tweetalige woordeboek" verwys (teenoor hul "verklarende woordeboek", waarmee hulle 'n eentalige woordeboek soos die *Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* (HAT) bedoel waarin die leksikale betekenis van lemmas verklaar word), het hulle gewoonlik 'n woordeboek soos die *Tweetalige Woordeboek/Bilingual Dictionary* in gedagte: 'n woordeboek wat uit twee helftes bestaan waarin die twee tale wat die behandelde taalpaar vorm, om die beurt eers as brontaal en dan as doeltaal optree. Vertaalekwivalente in die doeltaal word vir elke brontaallemma aangebied en die twee kante vorm naasteby 'n spieëlbeeld van mekaar.

Woordeboeke wat vertaalekwivalente aanbied, staan in die metaleksikografie onder verskillende name bekend. Hulle word nie slegs tweetalige woordeboeke ("bilingual dictionaries") genoem nie, maar ook tussentalige woordeboeke ("interlingual dictionaries"), vertalende woordeboeke ("translation dictionaries" of "translatory dictionaries"), of tweetalige vertalende woordeboeke.

Die terme word dikwels uitruilbaar gebruik. Burkhanov (2004: 4) meen dat daar "[a] good deal of inconsistency in metalexigraphic considerations concerning bilingual lexicography" is en dat dit onder meer toegeskryf kan word aan leksikograwe se verskillende vertolking van wat "vertaling" behels.

Snell-Hornby (1984: 275) meen tweetalige leksikografie behoort beter gedifferensieer te word, aangesien soveel verskillende teikengroepe ter sprake is. Vir toeriste bly 'n sakwoordeboek waardevol, vir tegnici bied 'n tweetalige woordeboek met tegniese terme en gestandaardiseerde konsepte die ideale oplossing, en vir die aanleerders van 'n vreemde taal is spesiaal saamgestelde tweetalige woordeboeke onontbeerlik.

In die metaleksikografie geniet die verfyning van terminologie en tipologiese klassifikasie deurlopend aandag. Hausmann en Werner (1989–1991: 2740–2743) bied byvoorbeeld 'n uitgebreide bespreking van tweetalige woordeboeke op grond van taalrigting of "skopus" (eenrigting of tweerigting), direksionaliteit (afhangend van die woordeboek of woordeboekdeel se gerigtheid op die gebruiker as moedertaal- of tweedetaalspreker) en doel of funksie van die woordeboek (aanleer van 'n taal of hulp met probleme by die omgaan met tekste — by laasgenoemde word ook tussen aktiewe en passiewe funksies onderskei, na gelang daarvan of resepsie of produksie ter sprake is).

Tarp (2002: 60–63) toon egter dat 'n algemeen aanvaarde definisie van 'n tweetalige woordeboek nie bestaan nie. In hierdie artikel word die begrip in sy gewone sin gebruik.

6.2 Vertalende woordeboek

In 1987 vind 'n kollokwium met die tema "Vertaling en Leksikografie" aan die Universiteit van Innsbruck plaas met die medewerking van die Instituut vir Vertaling en Tolkwerk. Die rede waarom spesialiste in vertaling en leksikografie byeenkom, is eerstens die gebrek aan geskikte woordeboeke vir professionele vertalers en vertalersopleiding, en tweedens die skynbare onbewustheid van woordeboekmakers van die spesiale behoeftes van vertalers — 'n belangrike groep gebruikers van leksikografiese produkte (Snell-Hornby, Pöhl en Bennani 1989: 5).

Op die kollokwium maak Hartmann (1989: 9) die stelling dat "the bilingual dictionary is often called the translation dictionary par excellence because it offers the user interlingual lexical equivalents".

In die Afrikaanse metaleksikografie word na die konsep "translation dictionary" as 'n vertalende woordeboek verwys. Die gebruik van dié term impliseer dat die woordeboek as die aktiewe agent by vertaling beskou word. By verdere implikasie kan 'n maatskappysekretaresse byvoorbeeld met behulp van 'n vertalende woordeboek haar maatskappy se dokumente vertaal — 'n suggestie wat versterk word as leksikograwe meen 'n vertalende woordeboek mag nie op die intuïsie van die gebruiker staatmaak om die regte vertaalekwivalent te vind nie (Gouws 1992: 38).

Die keuse van korrekte ekwivalente impliseer egter nie noodwendig 'n goeie vertaling nie. Bestaande tweetalige vertalende woordeboeke is geskik vir die deursneegebruiker wat na vertaalekwivalente soek, maar voldoen nie optimaal aan die behoeftes van professionele vertalers nie.

6.3 Vertaalwoordeboek

Die professionele vertaler benodig leksikografiese ondersteuning met die oplos van probleme wat by die vertaling van 'n bronteks in 'n doelteks kan voorkom, met ander woorde tydens die resepsie, oordrag en produksie van 'n teks. In die lig van die bespreking hierbo van wat dié proses behels, is die term "vertalende woordeboek" onvanpas vir 'n woordeboek wat op die behoeftes van professionele vertalers gerig is.

Professionele vertalers beskou die doeltaalwoorde en -uitdrukkings wat die leksikograaf voorsien nie as *die* vertaling van brontaalitems nie, maar as "translated cognitive orientations" — 'n punt vanwaar hulle self na 'n gepaste vertaling kan soek: "The term translation dictionary does not entail that it offers the needed translation. It points the way to the translation, no more" (Neubert 1992: 34-35). Die term "vertaalwoordeboek" is in Afrikaans 'n toepasliker benaming vir 'n woordeboek wat daarop gerig is om dié soort ondersteuning te bied.

7. Ten slotte

Uit die voorafgaande bespreking is dit duidelik dat 'n woordeboek wat spesifiek op professionele vertalers se behoeftes gerig wil wees, op 'n vernuwende wyse bewerk en aangebied moet word.

Notas

1. Die konsep van volkome tweetaligheid is relatief. Tweetaligheid is nie 'n punt waarby iemand finaal arriveer nie, maar 'n kontinuum. Dis nie moontlik om 'n vlak van tweedetaalvaardigheid te identifiseer as die vlak van beheer waarop iemand as ten volle tweetalig gereken kan word nie.
2. Neubert (2000: 151) beskryf *parallele tekste* as "L2 and L1 texts of equal informativity which have been produced in more or less identical communicative situations".
3. Neubert en Shreve (1992: 50) bevestig dat die vertaalproses nie as 'n eenvoudige, opeenvolgende reeks prosedures gesien moet word wat in 'n vaste volgorde geaktiveer word nie: "The entire convoluted process resembles a network more than a chain. [...] The progression of text comprehension and text production procedures are probably guided by problem-solving procedures, assisted by information recall, storage, and integration procedures, and monitored by pattern-matching and planning procedures."

Bronnelys

Woordeboeke

- Bosman, D.B., I.W. van der Merwe en L.W. Hiemstra (Reds.).** 1984⁸. *Tweetalige Woordeboek/Bilingual Dictionary*. Kaapstad: Tafelberg-Uitgewers.
- Odendal, F.F. en R.H. Gouws (Reds.).** 2005⁵. *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal (HAT)*. Kaapstad: Pearson Education South Africa.
- Sinclair, J., G. Fox en S. Bullon (Reds.).** 1997. *Collins COBUILD English Dictionary*. Londen: HarperCollins.

Ander

- Baker, Mona.** 1992. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Londen/New York: Routledge.
- Baker, Mona en Robert Kaplan.** 1994. Translated! A New Breed of Bilingual Dictionaries. *Babel* 40(1): 1-11.
- Bergenholtz, Henning en Sven Tarp.** 2003. Two Opposing Theories: On H.E. Wiegand's Recent Discovery of Lexicographic Functions. *Hermes, Journal of Linguistics* 31-2003: 171-196.
- Bornemann, Eva.** 1989. Translation and Lexicography: A Practical View. Snell-Hornby, M., E. Pöhl en B. Bennani (Reds.). *Translation and Lexicography: Papers Read at the EURALEX Colloquium held at Innsbruck 2-5 July 1987*: 99-104. Philadelphia: John Benjamins.
- Burkhanov, Igor.** 2004. Requirements for an "Ideal" Bilingual L1 > L2 Translation-oriented Dictionary. *Lexikos* 14: 1-19.
- Chesterman, Andrew.** 2000. Strategies for Emancipatory Translation. Schäffner, C. en B. Adab (Reds.). *Developing Translation Competence*: 77-89. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Gouws, Rufus H.** 1992. Kommunikatiewe ekwivalensie in vertalende woordeboeke — 'n probleem vir die vertaler. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde* 10(1): 37-42.
- Hartmann, Reinhard R.K.** 1989. Lexicography, Translation and the So-called Language Barrier. Snell-Hornby, M., E. Pöhl en B. Bennani (Reds.). *Translation and Lexicography. Papers Read at the EURALEX Colloquium Held at Innsbruck 2-5 July 1987*: 9-20. Philadelphia: John Benjamins.
- Hausmann, Franz Josef en Reinhold Otto Werner.** 1989-1991. Spezifische Bauteile und Strukturen zweisprachiger Wörterbücher: Eine Übersicht. Hausmann, F.J., O. Reichmann, H.E. Wiegand en L. Zgusta (Reds.). 1989-1991. *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie/Dictionaries. An International Encyclopaedia of Lexicography/Dictionnaires. Encyclopédie internationale de lexicographie*: 2729-2778. Berlyn/New York: De Gruyter.
- Jensen, Astrid en Arnt Lykke Jakobsen.** 2000. Translating under Time Pressure: An Investigation of Problem-solving Activity and Translation Strategies by Non-professional and Professional Translators. Chesterman, A., N. Gallardo San Salvador en Y. Gambier (Reds.). *Translation in Context: Selected Contributions from the EST Congress, Granada 1998*: 105-116. Amsterdam: John Benjamins.
- Kussmaul, Paul.** 1995. *Training the Translator*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Mossop, Brian.** 1998. The Workplace Procedures of Professional Translators. Chesterman, A., N. Gallardo San Salvador en Y. Gambier (Reds.). *Translation in Context: Selected Contributions from the EST Congress, Granada 1998*: 39-48. Amsterdam: John Benjamins.

- Neubert, Albrecht.** 1992. Fact and Fiction of the Bilingual Dictionary. *EURALEX '90 Proceedings. IV International Congress*: 29-42. Barcelona: Bibliograf.
- Neubert, Albrecht.** 2000. Competence in Language, in Languages, and in Translation. Schäffner, C. en B. Adab (Reds.). *Developing Translation Competence*: 3-18. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Neubert, Albrecht en Gregory M. Shreve.** 1992. *Translation as Text*. Kent, Ohio: Kent State University.
- Newmark, Peter.** 1988. *A Textbook of Translation*. Londen: Prentice-Hall.
- Presas, Marisa.** 2000. Bilingual Competence and Translation Competence. Schäffner, C. en B. Adab (Reds.). *Developing Translation Competence*: 19-31. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Roberts, Roda P.** 1990. Translation and the Bilingual Dictionary. *Meta* 35(1): 74-82.
- Robinson, Douglas.** 1997. *Becoming a Translator: An Accelerated Course*. Londen/New York: Routledge.
- Schäffner, Christina.** 2000. Running before Walking? Designing a Translation Programme at Undergraduate Level. Schäffner, C. en B. Adab (Reds.). *Developing Translation Competence*: 144-156. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Shreve, G.M., C. Schäffner, J.H. Danks en J Griffin.** 1993. Is there a Special Kind of "Reading" for Translation? An Empirical Investigation of Reading in the Translation Process. *Target* 5(1): 21-41.
- Snell-Hornby, Mary.** 1984. The Bilingual Dictionary: Help or Hindrance? Hartmann, R.R.K. (Red.). *LEXeter '83 Proceedings. Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter, 9-12 September 1983*: 274-281. Tübingen: Max Niemeyer.
- Snell-Hornby, Mary en Esther Pöhl.** 1989. Preface. Snell-Hornby, M., E. Pöhl en B. Bennani (Reds.). 1989. *Translation and Lexicography: Papers Read at the EURALEX Colloquium Held at Innsbruck 2-5 July 1987*. Philadelphia: John Benjamins.
- Tarp, Sven.** 2000. Theoretical Challenges to Practical Specialised Lexicography. *Lexikos* 10: 189-208.
- Tarp, Sven.** 2002. Translation Dictionaries and Bilingual Dictionaries — Two Different Concepts. *Journal of Translation Studies* 7: 59-84.
- Tarp, Sven en Rufus H. Gouws.** 2004. Wie leer wat uit Afrikaanse (aan)leerderwoordeboeke? *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 44(4): 276-298.
- Vinay, Jean-Paul en Jean Darbelnet.** 1958/1995. *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Wiegand, Herbert Ernst.** 1988. Was eigentlich ist Fachlexikographie? Mit Hinweisen zum Verhältnis van sprachlichem und enzyklopädischem Wissen. Munske, H., et al. (Reds.). 1988. *Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien. Ludwig Erich Schmitt zum 80. Geburtstag von seinen Marburger Schülern*: 729-790. Berlyn/New York: Walter de Gruyter.